

UDC:1.111+122/129+616.89+17:177+81

ANALYSIS OF THE GENESIS OF AGGRESSION AND ITS IMPACT ON HUMAN EXISTENCE**АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ АГРЕСІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКЗИСТЕНЦІЮ ЛЮДИНИ****Panchuk L.V. / Панчук Л.В.***graduate student/ аспірант*

ORCID:0000-0001-9545-7473

*Odesa Polytechnic National University, Odesa, Shevchenko av., 1, 65044 /**Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, пр.Шевченка, 1, 65044*

Анотація. Кожне покоління зіштовхується з проблемами під час взаємодії в соціумі, з пошуком шляхів їх вирішення та можливого покращення умов існування в межах певної соціальної групи та суспільстві загалом. Однією з характерних ознак людського співіснування є комунікація. Але в останні роки з'являється все більше аргументів того, що новочасна цивілізація стає агресивнішою. В повсякденних міжособистісних відносинах спостерігається витіснення адекватних форм спілкування. На зміну розмовам прийшла вербальна агресія, яка виражається в різноманітних формах з негативним забарвленням по відношенню до співрозмовника. Розгляд поняття агресії з точки зору філософії, психології, педагогіки, криміналістики та лінгвістики та її вербальна демонстрація є основними питаннями, які постають в центрі уваги в даній статті.

Ключові слова: агресія, соціальна інтерація, агресивність, насильство, буття, аналіз

Вступ

Буття та сенс життя людини в цьому світі – питання, які ставили собі, мабуть, усі представники свідомого людства у певні значущі моменти за всю історію його існування. Вирішення цих питань було, є і буде проблемою для філософії багато в чому: по-перше, важко однозначно простежити генезис і розвиток питань з точки зору історії філософії; по-друге, питання можуть бути поставлені або відносно певного виду (сенс життя для всіх людей), або окремо (сенс життя однієї людини); по-третє, на ці питання не можна надати універсальну відповідь, оскільки кожна людина в залежності від притаманного їй способу мислення має різні ідеї щодо екзистенції в окремі періоди життя. І все ж таки, як в давнину, так і в епоху нашого існування знаходиться істотна кількість мислителів, які присвячують свої наукові пошуки і охоче беруться за роз'яснення цих питань з бажанням дістатися до його «істини». Найвища мета буття ґрунтується на меті людської природи, вона проявляється в настільки різноманітних і неоднозначних способах існування, що не може мати однозначної дефініції, але вона стає усвідомленою в релігії, мистецтві та філософії.

В даній роботі спробуємо провести соціально-філософський аналіз поняття агресії та дослідити певні аспекти феномену агресії в людському бутті, вияснити причини інтенції людства до зловживання даним явищем в суспільстві та його вплив на індивіда.

Основний текст

Характерною рисою людського життя є соціальна взаємодія, яка виражається в різноманітних формах. Однією з таких форм є комунікація, під час якої один з одним, люди не лише передають та отримують інформацію,

сприймаючи один одного, а й взаємодіють певним чином. Завдяки такій взаємодії відбуваються соціальні процеси, які призводять до змін, а саме – еволюції людства в історії, яка демонструє прогресуюче панування людини над землею, поширення більш обдарованих рас, поширення умов для справедливого і вільнішого формування суспільства. Тенденція суспільства до прогресу проявляється як прагнення просуватися до вищої форми людського існування в усіх психологічних і духовних відносинах, у свідомому сприйнятті цієї вищої мети. «Наявність розуму - фактор, що спонукає людину до розвитку, до створення власного світу, де вона почувалась би “у себе вдома” , проте кожний досягнутий нею щабель розвитку залишає її незадоволеною, провокуючи на нові пошуки й рішення» [1]. Соціальну взаємодію також можна розглядати як одну зі сторін спілкування, як процес спілкування, спрямований на вплив на дії та погляди людей, залучених до цього процесу. І звісно, не завжди це спілкування та його вплив мають позитивний характер. Нажаль, досить часто через різного роду невдоволеності собою чи оточуючими, несприйняття навколишнього образу та способу життя, неспівпадіння мислення та світосприйняття з іншими людьми відбуваються аж ніяк не приємні зміни в поведінці людей – прояв агресивного відношення один до одного в суспільстві. Головною причиною соціальних конфліктів є агресивність індивіда та натовпу.

Стосовно самої агресії та її походження, видів, причин виникнення та шляхів усунення або хоча б зменшення ступеня її впливу на людину, як одиничний об’єкт, так і на спільноту, взагалі, існує багато трактувань та роздумів. В сучасному тлумачному психологічному словнику подається таке трактування: «Агресія (від лат. *Aggressio* - напад) – індивідуальна чи колективна поведінка або дія, направлена на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи. ... Форми агресія, що розвиваються в таких масових соціальних явищах, як терор, геноцид, расові, релігійні та ідеологічні зіткнення, звичайно супроводжуються процесами психічного зараження і взаємної індукції, стереотипізацією уявлень у створюваному «образі ворога». Готовність до агресивної поведінки розглядається як стійка риса особистості – агресивність» [2]. «Агресивність (від фр. *agressif* - агресивний) – стійка риса особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки. ... Агресивність – одна з природжених установок, що корениться в садистичній фазі лібідо. Виражається в прагненні до наступальних або насильницьких дій, направлених на нанесення ушкоджень або на знищення об’єкту наступу» [2]. В філософському словнику поняття «агресивність» означає будь-яку індивідуальну чи колективну дію, яка полягає в спричиненні шкоди фізичному, психічному чи моральному буттю окремих осіб або людських груп та спільнот [3]. Воно не має конкретного негативного чи позитивного забарвлення. У межах етологічного підходу агресія сприймається як доцільний інстинкт, вироблений у процесі людської еволюції. Витоки його формування відносять до З. Фрейда, а за ним і до австрійського біолога К. Лоренца, якого називають «батьком соціальної етології». На підставі вчення поведінки деяких видів тварин у природних умовах К. Лоренц одним із перших дійшов висновку, що за певних обставин у більшості тварин нібито автоматично спрацьовує інстинктивний

механізм агресії і вони нападають на інших представників свого виду. Така «внутрішньовидова агресія», за твердженням Лоренца, має настільки ж нездоланий і природний характер, як, наприклад, голод або статевий інстинкт, і в свою чергу також служить цілям збереження виду. Таким чином, Лоренц характеризує агресію як корисне явище, яке служить збереженню життя. Він стверджує, що такий процес, який забезпечує організм здібністю та спроможністю до боротьби за своє існування серед собі подібних, викликаний лише базовим інстинктом самозбереження. При цьому агресія – це не лише реакція на зовнішні подразники. Відповідно до теорії Лоренца, агресивна енергія постійно виробляється та накопичується в організмі людини. В процесі життєдіяльності вона періодично виривається назовні у відповідь на якийсь подразник [4].

Науковці розділились на два табори щодо причин прояву та дії агресії. Перші стверджували, що агресія виникала лише за наявності сторонніх, тобто зовнішніх факторів. «Процес формування вторинного (соціального) рівня агресії відбувається під величезним впливом хворого суспільства, у якому соціалізується індивід. У цьому процесі важлива роль відводиться вихованню, засобам масової інформації, соціально-психологічним умовам (фрустрація, настанови, інструкції, параноїдальні ідеї)» [5]. Але згодом, дослідники, які займалися даною проблематикою та намагалися дослідити відповідне явище в соціумі, дійшли висновку, що агресивний стан може бути викликаний й без впливу зовнішнього чинника. То люди насправді злі за своєю природою чи все ж таки добрі? Над цим питанням замислювалися видатні філософи. Наприклад, Томас Гоббс у своїй книзі «Левіафан» у 1651 році говорив про «війну проти всіх» (*bellum omnium contra omnes*) і про те, що «людина для людини вовк» (*homo homini lupus*). Тобто він вважав, що люди, більше погані, ніж хороші [6].

«Агресія у філософії – поняття, що позначає гранично насильницькі акти суб'єктів (сторін) взаємодії. Вирізняють агресію у рослинному, тваринному та соціальному світах. Так звана природна агресія пов'язана з інстинктом самозбереження і продовження роду і виступає важливим адаптивним механізмом усього живого (Лоренц). Агресія у світі соціальної інтеракції характеризується насильницькими та примусовими актами фізичної і вербальної поведінки суб'єктів, що виходять за межі фізичної самодостатності і духовної суверенності і в своїй деструктивній функції загрожують безпеці як окремого людського індивіда, так і соціального життя в цілому. Тлумачення агресії неоднозначне - від релігійного і морального засудження (буддизм, християнство) до психологічного, політичного та історичного виправдання» [1]. Сам Лоренц почав розмірковувати на тему агресії зі спостережень за рибками на узбережжі Флориди, яка стала основою його гіпотези «про бойову поведінку деяких риб та функцію їхнього окрасу для збереження виду» [4].

Лоренц, опираючись на модель Фрейда і того ж часу доводячи свою точку зору через певну критику цієї моделі, посилається на інстинктивну природу людської агресії. «З. Фрейд виділив два фундаментальних інстинкти – інстинкт життя (творче начало в людині, Ерос) і інстинкт смерті (Танатос – початок руйнівний, з яким і пов'язують агресивність). Теорія потягу до смерті була

здіяна в роботах й інших науковців, здебільшого психологів. Зигмунду Фройдю вдалося успішно поєднати роздуми всіх прибічників даної концепції в одну теорію, що дало поштовх на популярність так званої другої дуалістичної теорії. Потяг до смерті, за З. Фройдом, спонукає до саморуйнування, і агресія є механізмом, завдяки якому цей потяг перемикається: руйнування направляється на інші об'єкти, у першу чергу, на інших людей» [7].

Насправді агресія – міцна енергія, і питання про те, куди вона буде спрямована, залежить від зовнішніх та внутрішніх умов та переконань. Звісно, у тварин цей процес належить до інстинктів. «Агресія, яка спостерігається у багатьох тварин, спрямована проти побратимів свого виду, взагалі кажучи, жодним чином не шкідлива для цього виду, а навпаки - необхідна для його збереження. Однак, це аж ніяк не повинно спокушати нас оптимізмом з приводу сучасного стану людства, зовсім навпаки» [4]. Стосовно людей, існує багато протиріч між представниками філософії, психології та соціології, а також різними носіями відмінних культурних кодів, незбіжних світоглядів. Насправді, питання неоднозначне й потребує розгляду з урахуванням багатоманітних факторів. Який матиме вплив агресія та яким буде її результат, прогресуючий чи руйнівний, - досі важко стверджувати. Причиною цьому є той факт, що агресію відносять до інстинктів, а «головна небезпека інстинкту полягає в його спонтанності. Якщо б він був лише реакцією на певні зовнішні умови, як припускають багато соціологів і психологів, то становище людства було б не таким небезпечним, як у реальності» [4]. Звісно, майже всі дослідники погоджуються з тим, що «пояснення природи агресії відбувається через пряму апеляцію до біологічної природи людини. В основі цього підходу лежить відомий постулат вчення Ч. Дарвіна, який говорить: змінити людину щодо її біологічної спадковості та вроджених нахилів можна лише в тій мірі, наскільки це реально в результаті природного відбору і спеціальних вправ» [5]. Зрозуміло, що в кожній живій істоті існують базові інстинкти, без яких не можлива її екзистенція. Але порівнювати людину з твариною, і стверджувати про наявність агресії в однакових формах її вираження в обох варіантах сутності, не можна і не можливо.

«Слід зазначити, що пояснення агресивності в рамках теорії К. Лоренца є досить спрощеним, тому що при порівнянні поведінки людини і тварини не враховується дуже серйозний аспект, а саме те, що соціальний вплив і навчання грають безсумнівно велику роль у розвитку людини, ніж тварин... К. Лоренц все ж допускає можливість регуляції людської поведінки і відводить певну роль вихованню, покладає надії на посилення моральної відповідальності за своє майбутнє» [5]. Отже, стає зрозумілим той факт, що в будь-якому разі на людину має вплив її походження, умови існування, розвиток, взаємозв'язок з навколишнім світом та персонально з собою. Тобто, вторинні фактори, не лише базові, що проявлені в ролі «тваринних» інстинктів. Німецький лінгвіст Райнхарт Філер, який досліджував роль емоцій у вербальній комунікації, стверджував, що кожна людина має власний різний ступінь потенціалу агресії. Агресія, як сама по собі так і різні її прояви можуть бути контрольованими громадським оточенням та вихованням [8]. В кримінології переконливо доведено, що

відхильну поведінку не визначають «вроджені механізми», а зумовлюють соціально-психологічні чинники, зокрема особливості мікросередовища, групові взаємини, недоліки виховання. Саме під їх впливом виникають і розвиваються такі види відхильної поведінки, як агресія, аномія та фрустрація. Агресія – відхильна поведінка людини, яка заподіює моральний, фізичний і матеріальний збиток іншим людям або порушує їхній психічний дискомфорт [9, 450].

Існування в суспільстві завжди чинило тиск на саму людину та її світосприйняття, що досить часто ставить в залежність «істоту мислячу» перед всілякого роду вибором. Як наприклад, найбільш часте питання, що звучить в думках кожної людини і виливається в найпопулярнішій концептуальній парадигмі творів різних епох – питання добра і зла. «Вільний вибір людини між добром і злом можливий тільки в межах культури, лише всередині її. Спілкування і роз'єднання, що не порушує природної моральності на рівні звичаю і загальних моральних цінностей та ідеалів, утримують людське життя, за всієї його драматичності й конфліктності, в межах культури. Моральне й неморальне є результатом вибору людиною між традиціями й новаторством, старим і новим. Крайні форми аморалізму (вбивство, зазіхання на життя, честь, гідність людини та її права і т. п.) є руйнуванням суспільної природи людини, культури, моральності й не мають ніяких виправдань, хоч би якими цілями вони прикривалися» [10]. Результатом присутності та взаємодії людини в суспільстві може бути як позитивний, так і негативний. Власне агресія і виникає через негативний вплив співіснування, через що й виникають загрози тому ж самому людству загалом, або ж конкретній людині в декотрих ситуаціях. «Хто безпосередньо загрожує існуванню виду – це не «пожиратель», а конкурент; саме він і лише тільки він» [4].

У тваринному світі саме агресія і є ненавистю. Людська агресія може досягати такої інтенсивності та наближення до об'єкта, де вона більше не має обмежень від небажаних подразників. У ненависті знижується рівень взаємодії. Вербальна образливість, перетин кордонів і напад вказують на почуття ненависті. «Ненависть руйнує суспільство, оскільки надмірна реакція порушує культурні правила. Однак у ненависті є потенціал, який можна порівняти в деяких моментах з любов'ю. Колективи стають вибухонебезпечними масами, оскільки наростає ненависть. Здатність відчувати агресію і діяти агресивно можна використовувати систематично. Однак, на відміну від кохання, немає адекватних механізмів вимкнення назріваючого вибуху агресії. Любов може бути мертвою, але ненависть самопідкріплюється. Ненависть заразлива» [11].

Виходячи з вище сказаного можна стверджувати, що ненависть та агресія взаємопов'язані. В процесі життєвого шляху кожна людина нашоується на такого характеру відчуття та перебуває в стані, що може призводити до негативних наслідків. Походження агресії зрозуміле, воно закладене в кожному з нас з народження на рівні фундаментальних інстинктів. Але ж чому ми піддаємося її тиску, якщо не одним науковцем було винесене твердження того, що соціалізована особа може підпорядковувати свої відчуття та тяготіння до чогось на беззмістовному рівні? Існує достатньо міркувань у відповідь не це питання. Справа в тому, що для людей характерне накопичення агресії. І

найстрашніші та важчі наслідки її накопичення саме в колі близьких чи добре знайомих осіб. «У такій ситуації – а я можу це стверджувати з власного досвіду - всі стимули, що викликають агресію і внутрішньовидову боротьбу, зазнають різке зниження порогових значень. Суб'єктивно це проявляється у тому, що людина на дрібні жести свого кращого друга - варто тому кашлянути чи висьорбатися – відповідає реакцією, яка була б адекватна, якби йому дав ляпас п'яний хуліган. Розуміння фізіологічних закономірностей цього надзвичайно болісного явища хоч і запобігає вбивству друга, але жодним чином не полегшує мук. Вихід, який зрештою знаходить той, хто розуміє, полягає в тому, що він тихенько виходить із барака (намети, хатини) і розбиває щось не дуже дороге, але щоб розлетілося на шматки з найбільшим можливим шумом. Це трохи допомагає. Мовою фізіології поведінки це називається, за Тінбергеном, перенаправленою, або зміщеною, дією. Ми ще побачимо, що цей вихід часто використовується в природі, щоб запобігти шкідливим наслідкам агресії. А той, хто не розуміє вбиває-таки свого друга - і нерідко!» [4]. Нажаль, в ході історичного розвитку людства та умов його існування було розкриття фактів та ситуацій прояву агресії, яка призводила до доволі тяжких наслідків. «Оскільки процеси фокусуються в полі соціального контексту, йде домінування соціальних факторів як детермінант агресії, що створює умови для формування хворого патологічного суспільства. І тільки змінення соціальної і духовної настанови суспільства дозволить зменшити вплив негативних соціальних детермінант та розв'язати проблему людської деструктивності» [5]. Війни, навмисні вбивства, теракти та аналогічні дії, наповнені виплеском ненависті до окремих представників людства, забирали життя ні в чому не повинних людей, найвищої цінності буття на планеті. І все це через агресію, яка призводить до насильства. «Насильство - застосування сили або загроза її застосування. В найширшому смисловому контексті, сила - це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. З огляду на це, насильство є обмеженням, аж до зведення нанівець, можливостей вільної життєдіяльності індивідів та людських спільнот. Насильство включає нав'язування у той чи інший спосіб суб'єктам неадекватних їхній природі умов життєдіяльності; зазнавати насильства означає втрачати свободу. Відповідно до характеру здійснення і форм вияву розрізняють насильство пряме, або інституційне, фізичне, психологічне, інтелектуальне (нав'язування думки), мовне (ненормативна лексика), символічне...» [1]. Але необхідно сконцентруватися на оцінці та розмежуванні понять агресії і насильства. Позаяк теоретична плутаниця в даному питанні, без сумніву, може ввести в оману правильне сприйняття цієї проблеми та пошук виходу з неї. Смазнова І.С. інтерпретує поняття насильства та агресії наступним чином : «При поверхневому розгляді поняття «насильство» є складовою частиною поняття «агресії». Але незалежно чи викликаний агресивний акт спонтанними, несвідомими імпульсами і реакціями, де не переслідується певної мети, або ж агресія пов'язана іншими причинами, агресія завжди пов'язана з насильством. Хоча серед деяких дослідників агресії присутнє зворотнє. Агресія, якщо не завдає фізичного насильства, так заподіює насильство вербальне, психологічне, моральне і т.п., в будь-якому прояві має собою наслідком насильство по

відношенню до кого-небудь або чого-небудь. Навіть, якщо припустити згідно психологічним дослідженням, що агресія може бути «во благо», вона буде такою тільки для суб'єкта агресії, наприклад зняття психологічної напруги, скидання дратівливості на об'єкт агресії, наявність агресії як складової творчого імпульсу. Поняття агресії має цілком деструктивний і руйнівний характер, чого не можна сказати про насильство, яке часто здійснюване з позитивними мотивами і має позитивні наслідки. І в цьому плані насильством можна вважати будь-яка дія, що має примусовий характер, здійснюване поза волею об'єкта додатка цієї дії. Саме тому поняття насильства з логічної точки зору ширше поняття агресії» [12]. «Так, наприклад, поняття насильства і агресії є ключовими категоріями в кримінальному праві. Не з'ясувавши сутність цих категорій, не можна з достатньою мірою достовірності визначити належну міру покарання, правильно кваліфікувати злочин. Саме тому необхідна робота над визначенням насильства та агресії» [13].

Будь-яке відхилення від форм спілкування, що притаманні певній групі, викликає агресію, і тому члени такої групи виявляються змушені точно виконувати всі норми соціальної поведінки. А більшість ситуацій з відхиленням цих норм безпосередньо пов'язані з мовою, адже спілкування в соціумі відбувається за рахунок мовлення та систем мови. Людина в її людській життєдіяльності завжди дає про себе знати, тобто відтворює свої думки та почуття в формі мовленнєвих знаків, з яких створює текст. В таких випадках, під впливом агресії, ненависті та інших негативних ефектах, формується та продукується так звана ненормативна лексика та словниковий запас з негативним відтінком і значенням, вживання чого визначає стан суб'єкта та розкриває його відношення до об'єкта ненависті. І навіть якщо фізичної шкоди не завдається, через мовлення та його стиль, з використанням відповідних лексичних, фонетичних та стилістичних компонентів реципієнт може піддаватися насильству та агресії. Деякі науковці навіть займалися складанням так званих глосаріїв маркерів агресивної поведінки людини. Наприклад, О. Хренніков уклав такий словник, який був представлений набором знаків-лексем агресивно-конфліктної, агресивно-попереджувальної і агресивно-контактної дії людини. Власне в побуті, під час розмовного стилю спілкування, найчастіше зустрічаються лексичні елементи, тобто слова, значення яких може змінюватися залежно від контексту та ситуації, що виникає поміж співрозмовників. За використанням негативно забарвлених лінгвістичних конструкцій та елементів досить часто виникають конфлікти та агресія і навпаки. Тобто, це взаємопов'язаний процес. І якщо не зупинитися вчасно, може відбуватися ситуація, що була вище вказана Лоренцом про вбивство друга через накопичення агресії та невміння впоратись з цим тягарем без втрат. Людвіг Вітгенштейн робить «ставку» саме на самоопанування і закликає починати втілення змін власної концепції, яку потрібно в будь-який момент переосмислити й виправити, базуючись при цьому на філософії. Вимога постійних змін ґрунтується на етичному ставленні, яке виражається, з одного боку, у самонав'язаному високому етосі в письмовій формі, з іншого — у способі життя, який відповідає етосу. «Філософування вимагає жвавого, невтомного

вивчення мови, дослідження різниці між змістовними і безглуздими реченнями, вираженими в «Трактаті» на основі логіки, а також дослідження різноманітних форм і значень слів у повсякденному мовленні, з якими Вітгенштейн бориться, особливо в наступні роки, оскільки філософські проблеми – це переважно мовні проблеми, наслідки нашого неправильного поводження з мовою, нашого нерелексивного використання слова та ідіоми, які призводять до філософської плутанини. Необхідною умовою для уникнення цієї плутанини є не лише обережне використання мови, а й уважне сприйняття феноменального світу, яке має зустрічатися з повагою та здивуванням» [14].

Про вплив та щодо запобігання агресивного відношення з використанням лексики, що завдає шкоди психіці, моральному здоров'ю та світосприйняттю опонента писали філософи різних країн. Кожен при цьому дійшов своїх висновків. «Етологічний метод дозволяє прогнозувати розвиток агресивної активності (в тому числі і прихованої) за латентними ознаками з урахуванням етнічної (лінгвістичної) приналежності людини» [15]. Не можна не погодитись, що співіснування в суспільстві, виховання, взаємодія з собі подібними має як недоліки, так і переваги. Людина абсолютно здатна контролювати себе і результат своєї життєдіяльності, але лише за умови прикладання великих зусиль в роботі над собою. Г.С. Сковорода в своїх спостереженнях дійшов висновку про те, що «людина здійснює прекрасні вчинки і щаслива тільки тоді, коли вона погодить свою поведінку і образ життя зі своїми природними схильностями. А можливість подолання людиною моральних вад Сковорода зв'язує не з зовнішніми обставинами (на які ми так часто зважаємо), а з внутрішніми якостями людини. Прагнення «бути краще» Сковорода пов'язує з поняттям «чистої совісті», звертаючись до внутрішнього світу людини» [16].

Висновки

На завершення можна дійти висновку, що агресія, агресивність, насильство є практично буденними факторами поведінки людини в суспільстві. Це серйозна проблема, яка викликає небажанні дії в різних сферах діяльності індивіда. Зростає рівень життя соціуму, розвивається освіта, досягнення цивілізації та відкриття вчених розширили горизонти екзистенції людини, проте, нажалі поки що, людство не може впоратися з небажаним чинником, таким як агресія, що частіш за все має негативний вплив на життєдіяльність представників людського роду. Вивчення та аналіз природи походження агресії та її виплиск у соціумі стосується не однієї науки та потребує ширшого та більш ґрунтового задіяння дослідницьких інтересів.

Література:

1. Булатов М.О. Філософський словник / Булатов М.О. — К.: СтилоС, 2009.— 575 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf
2. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х.: Прапор, 2007. – 640с.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії

імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.] – Київ: Абрис, 2002. – VI, 742с.

4. Lorenz, Konrad, Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. Wien: Dr. G. Borotha-Schoeler Verlag, 1963, S. 263.

5. Олена Коломієць, Агресивність особистості: етологічний і екзистенційний контекст – «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць.- К., 2012. Випуск 58 (3) – 2012 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://ird.npu.edu.ua/files/kolomiec.pdf>

6. Томас Гоббс, Левиафан (1651 г.) Політична філософія – CreateSpace, 2016 – 298 с.

7. Jenseits des Lustprinzips, Leipzig, Wien, Zurich, Internationaler Psychoanalytischer Verlag Ges. M. B. H., 1920. G.W., Bd. 13, S. 1-69....

8. Reinhard, Fiehler, Kommunikation und Emotion: theoretische und empirische Untersuchungen zur Rolle von Emotionen in der verbalen Interaktion – Walter de Gruyter, 1990 – 335 S.

9. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008, - 592 с.

10. Слюсаренко Р.О., Зміст логіки добра і зла. «Філософські проблеми людини і суспільства в реаліях ХХІ століття» (в рамках програми МОН України Всеукраїнські сковородинські навчання «Пізнай себе»), 13 березня 2020 р. – Київ, 2020.– 458 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi skovoroda zbirnik 13 berezenya 2020 1.pdf>

11. Martin P. Wedig, Liebe und Hass vom Anbeginn zum Alltag: Ausgabe 2/2011.

12. Смазнова І. С. Насильство та агресія: традиції інтерпретації [Електронний ресурс] / І. С. Смазнова // Концептуалізація та використання правової спадщини : матеріали Всеукр. круглого столу (26 грудня 2018 р., м. Одеса) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф. загальнотеорет. юриспруденції. – Електронні дані. – Режим доступу : <https://hdl.handle.net/11300/11932>

13. Смазнова І.С., Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс: монографія / І.С. Смазнова. – Одеса: Фенікс, 2019. – 378с.

14. Ludwig Wittgenstein, „Die Arbeit an der Philosophie“ als „Arbeit an Einem selbst“ (von Ilse Somavilla) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.uibk.ac.at/brennerarchiv/literatur/tirol/lilit 6 2015/zeitblende/links/vortrag-lw teil-2.pdf>

15. Борисенко О. Д., Аналітико-статистичні методи й моделі психології та педагогіки : Вибрані лекції / О. Д. Борисенко, Р. Є. Майборода. – К. : ВЦ «Київський ун-т», 2000. – 117 с.

16. Кісіль Наталія, Проблеми людини і суспільства в філософії Г. Сковороди «Філософські проблеми людини і суспільства в реаліях ХХІ століття» (в рамках програми МОН України Всеукраїнські сковородинські навчання «Пізнай себе»), 13 березня 2020 р. – Київ, 2020.– 458 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi skovoroda zbirnik 13 berezenya 2020 1.pdf>

References:

1. Bulatov M.O.(2009) Philosophical dictionary, 575 p. Available from: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf
2. Shapar V.B.(2007) Modern explanatory psychological dictionary, 640p.
3. Philosophical encyclopedic dictionary (2002) / NAS of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy; [edited by: V. I. Shynkaruk (head) and others], VI, 742 p.
4. Lorenz, Konrad (1963). The so-called evil. On the natural history of aggression, 263p.
5. Olena Kolomiets (2012). Aggressiveness of personality: ethological and existential context - "Gilea: scientific herald": Collection of scientific works, Issue 58 (3) Available from: <https://ird.npu.edu.ua/files/kolomiec.pdf>
6. Thomas Hobbes (2016). Leviathan (1651) Political Philosophy, 298 p.
7. Beyond the pleasure principle (1920) Leipzig, Vienna, Zurich, Internationaler Psychoanalytischer Verlag Ges. M. B. H., G.W., vol. 13, pp. 1-69.
8. Reinhard, Fiehler (1990). Communication and Emotion: theoretical and empirical studies on the role of emotions in verbal interaction, 335p.
9. Vary M.Y. (2008) Personality psychology, 592 p.
10. Slyusarenko R.O.(2020) The content of the logic of good and evil. "Philosophical problems of man and society in the realities of the 21st century" (within the framework of the program of the Ministry of Education and Culture of Ukraine "Know Yourself" All-Ukrainian pan training), 458 p. Available from: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi_skovoroda_zbirnik_13_berezenya_2020_1.pdf
11. Martin P. Wedig (2011). Love and hate from the beginning to everyday life: Issue 2/2011.
12. Smaznova I. S.(2018). Violence and aggression: traditions of interpretation [Electronic resource] / I. Smaznova // Conceptualization and use of legal heritage: materials Vseukr. round table / National Odesa University law Acad." Available from: <https://hdl.handle.net/11300/11932>
13. Smaznova I.S.(2019). Aggression and tolerance: philosophical and legal discourse: monograph / I.S. Smaznova, 378 p.
14. Ludwig Wittgenstein, "The work on philosophy" as "work on oneself" (by Ilse Somavilla). Available from: https://www.uibk.ac.at/brennerarchiv/literatur/tirol/lilit_6_2015/zeitblende/links/vortrag-lw_teil-2.pdf
15. O. D. Borysenko(2000) Analytical and statistical methods and models of psychology and pedagogy: Selected lectures / O. D. Borysenko, R. E. Maiboroda, 117 p.
16. Nataliya Kisil (2020). Problems of man and society in the philosophy of G. Skovoroda "Philosophical problems of man and society in the realities of the 21st century" (within the framework of the program of the Ministry of Education and Culture of Ukraine "Know Yourself" All-Ukrainian pan-educational training), 458 p. Available from: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u333/tezi_skovoroda_zbirnik_13_berezenya_2020_1.pdf

Abstract. Each generation faces problems during interaction in society, the search for ways to solve them and possible improvement of living conditions within a certain social group and society in general. One of the characteristic features of human coexistence is communication. But in recent years there are more and more arguments that modern civilization is becoming more aggressive. Adequate forms of communication are observed in everyday interpersonal relations. Conversations were replaced by verbal aggression, which is expressed in various forms with a negative connotation towards the interlocutor. Consideration of the concept of aggression from the point of view of philosophy, psychology, pedagogy, criminology and linguistics and its verbal expression are the main issues that come into focus of this article.

Key words: aggression, social interaction, aggressiveness, violence, existence, analysis